

GREZSA FERENC

Modern prózánk forrásvidékén

Bori Imre: Fridolin és testvérei

Cholnoky László majd félszázada született kisregényének hőseit ma már legföljebb a szakma bennfentesei ismerik. Sorsa a meghaladás és feledés. Előbb egy új irodalmi nemzedék múltját megtagadó frontszemlélete mellőzte, majd a tempósabban mozduló olvasói (zlsébsől is kihullott. A cmadó Fridolint (és testvéreit) most a kiváló újvidéki irodalomtörténész, immár másfél tucat emlékezetes tanulmánykötet szerzője, Bori Imre támasztja föl. Mert nemcsak a hagyományosnak van előzménye, hanem az újításnak is hagyománya: a modern magyar próza forrásvidéke a századelő – a Nyugat első generációjának írói munkássága. (Mint ahogy Ady líráját is csak a korszakváltás pillanatában nevezhették folytathatatlan teljesítménynek, s néha ugyanazok, akiket az idő később örökösivé tett.) Ez az őskeresés egyszersmind rehabilitáció is, azzal hogy próza-irodalmunknak az avantgarde mozgalmak irányába tájékozódó törekvéseit vállalja. Analógiájaként annak a folyamatnak, amely élő literatúránkban az ötvenes évek második felében megindult. Annak mintegy esztétikai vetületeként.

Bori Imre kevésszámú „ideológus” irodalomtörténészünk sorába tartozik. Portréi, műelemzései mindig nagyobb összefüggésekbe illeszkednek. Rendszeralkotó; nyugtalan, éber intellektussal. Alkatától idegen az impresszionisztikus részletkultusz. Legendaosztató, anélkül, hogy az érvelés fegyelméről lemondana. Új könyvében egy – a köztudatba mélyen begyökerező – hiedelemmel számol le: a XX. századi magyar irodalom megkéseltségének babonájával. Írói arcképek, pályaképek, műelemzések sorával bizonyítja: irodalmunk lépést tartott – újító szenvedélyben is – a világirodalommal. Problémája nem az időben való lemaradás, hanem – főképp társadalmi okokra visszavezethetően – a félúton való megállás.

Gondolatmenete szerint (amely a líraelemző Ady-monográfus Király Istvánéval több ponton is megegyezik) a két Cholnoky novellái és regényei közelebb állnak az avantgarde modernség egyidejű kísérleteihez, mint a XIX. századból továbbélő neoromantikához, a szimbolizmus avult jelenségeihez. Tartini vagy Trivulzió már a Thomas Mann-hősök – Félix Krull, Doktor Faustus – irodalmi rokonai. Cholnoky Viktor elbeszéléseiben az abszurd dráma, a karkai groteszk parabola lehetőségei rejlenek. Cholnoky Lászlót a „szürrealista káprázatok írójának is nevezhetjük, aki azonban mindvégig meg tudja őrizni realitásérzékét.” A Nyugat első nemzedékében az ún. szecessziós próza – Füst Milán, Cholnoky, Szomory stb. –, mivel a XX. század művészetét is alapvetően a lírai világvkép jellemzi, az izmusokhoz való felzárkózás reményét kelti. Nem csupán a stílus, hanem a valóság szemlélet megújulásának példájával. A megrekedés oka nemcsak a naturalizmus túlsúlya, hanem a sajátos „kétlelkűség”, átmenetiség; az az írói szemlélet, melyben anekdota és álommotívum, cselekmény és lélekállapot egymást nem kizáró jelenségek. Mindennek irodalomszociológiai alapja, hogy nálunk a szellemi tudatváltás alanya nem a polgárság, hanem az elvárosiasodó dzsentri osztály. Így minden új tájékozódás inkább ösztönös ráérzés, mint program, inkább egyéni lelemény, mint vállalkozás. E gondolatmenet igen termékeny szempontnak bizonyul a modern magyar regény- és novellairodalom térképének megrajzolásához, még akkor is, ha némi elfogultsággal kapcsolódik össze az *altera pars*, a Mikszáth–Móricz vonal ellenében. (A Móricz-művekben is ott rejtőznek a modern próza analógiái. Az anekdota se föltétlen kolonc az ábrázolásban, hisz pl. Kavafisz költészetében modern szerkezeti elem. Az átmenetiségből pedig nem kisebb művészet született, mint Bartók zenéje.) A magyar irodalmat nem önmagával, hanem a kortárs világirodalom mértékével méri.

A kötetből – nemcsak terjedelmével, de mélységével, sokoldalúságával is – a nagy Krúdy-tanulmány emelkedik ki. Nem véletlenül kerül középpontba: Bori szerint – ha már a megváltója nem lehetett – ő a „Keresztelő Jánosa” a modern magyar szépprózában. Műfaját tekintve tanulmánya az esszé izgalmas elevevtségével megírt monográfia felé közelít. Tárgya azonban szűkebb, mint egy pályaképe: csupán Krúdy alkotói fénykora, a *Szindbád*-könyvtől a *Hét bagolyig* ívelő termékeny évtized. E leszűkítettség ellenére mégis a teljes életmű rejtélyének megoldására vállalkozik. Nem túlzás állítani, hogy úttörő, szemléletet forradalmasító dolgozat a Krúdy-irodalomban; az író köztudatban és szaktudományban élő portréját szinte újratemti. A Krúdy-

próza művészi beérését a Mikszáthérol a Jókai útjára való áttéréssel, az Aranyember-metaphora újraértelmezésével hozza összefüggésbe. Bori szakít a hagyományos – az írók Kosztolányi típusú homo aestheticussá, művét nosztalgikus sóhajjára redukáló – fölfogással. „Nem az emlék, hanem az emlékebe foglalt valóság visszaszerzésének, felfedezésének vágya űzi. Éppen ezért nem is az »eltűnt időt«, hanem a tízes évek modern életében már elveszött valóságot keresi és idézi vissza” – írja. Vagy másutt: „Krúdy nem a múlt, hanem a maga jelenének írója.” Írói eszközeiben modern – a cselekményt lelki történetessé játssza át, megalkotja az alakmáshóstit, a szöveg háttérét lírával tölti föl, a valóság „tudathasadását” identifikálással oldja meg stb. –, de szándékában moralista: a polgári erkölcs szigorúan ítélkező történetírója. Fejlődése Bori szemében a költő Adyval párhuzamos: a *Szindbád*-novellafüzérnek a *Margita*-ciklus, a *Vörös postakocsi*-nak a *Vér és arany* pénzmitológiája felel meg.

Míg a Krúdy-dolgozat az életmű bonyolultságának följejtésével, a Kosztolányi-tanulmány virtuóz műelemzéseivel kelt figyelmet. „Regényei közül mindegyik a magyar irodalomnak nemcsak standard alkotása, hanem egyedi remekműve is, a műfaj egy-egy lehetőségének a kiteljesítése” – állapítja meg. Bori Kosztolányiban az „emberi létélmény legjelentősebb magyar prózai kifejezőinek egyikét”, az antropológia iránt érdeklődő filozofikus regényíró fedezi föl. Az ábrázolás erővonalai szerinte többnyire egy-egy gondolati probléma körül rendeződnek: *A rossz orvos* az emberi viszonyok devalválódásának a drámája; a *Nero* témája a politika és a művészet kapcsolata; a *Pacsirté* az ember és szerep kettőssége; az *Aranysárkány* Camus Bukácsának magyar változata az igazság elviselhetetlenségéről; az *Édes Anna* a tett motívumvizsgálata. A Kosztolányi-regényeket ugyanakkor a mai regényműfajok előfutárainak is tekinti: a *Nero* mint korai áltörténelmi regény, az *Esti Kornél* Szentkuthy *Praejét* előlegező fragmentumregényként nevezetes.

Bori kutatási eredményei elválaszthatatlanok módszerétől. Irodalmunk múltját korunk modern esztétikája felől értelmezi. Írásait tág látókör jellemzi: tekintete akadály nélkül siklik át a nyelvi és műfaji határokon. (Így ismeri föl éber érzékenységgel a magyar –és világirodalom beszédes analógiáit, így definiálja például a „novelladal” krúdys műfaját.) Irodalomtörténészként szembefordul a kölcsönhatást egyirányú oksági viszonyra leegyszerűsítő hagyományos életrajzi és pszichologizáló módszerrel. Mert nemcsak az élmény határozza meg a művet, hanem a műalkotás is az életet. Téves hiedelem, hogy az avantgarde dogmatikusa. Esménye nem a válság-irodalom, hanem a forma korszerűségébe költöző valóság-irodalom; nem a menekülő, hanem a moralista írói magatartás.

Bori Imre két évtizede fáradozik a magyar irodalom kutatásán. Új könyve is bizonyosság, milyen eredménnyel. Nélküle szegényebb lenne irodalmi tudatunk. (*Forum, Újvidék*)